

İKTİSAT TARİHİNDE ‘BOSNA’DA TOPRAK MESELESİ’

Aslıhan Nakiboğlu¹

Bengü Doğangün Yasa²

Ayberk Nuri Berkman³

Özet

Bu çalışmada Bosna’da toprak meselesi konusu, Duşan Kanunnamesi’nden, II. Meşrutiyet’e kadar geçen zaman dilimi içinde ele alınmıştır. 1463 yılında Bosna’nın Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethi sonucunda Osmanlı Arazi Rejiminin bölgede başarılı bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu, Bosna’da devlet geleneği çerçevesinde, Duşan Kanunnamesi ile düzenlenen eski arazi rejimini korumuştur. 16. Yüzyılın ikinci yarısında, mahalli yöneticilerin, reyaya üzerindeki baskısını arttırması ve arazilerin büyük toprak sahiplerinin eline geçmesiyle tepkiler büyüyerek isyanlara yol açmıştır. Böylece başlayan toprak sistemindeki bozulma süreci, II. Meşrutiyet ile Bosna’nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından ilhakına kadar devam etmiştir. II. Meşrutiyet ile birlikte Bosna Hersek’in Avusturya–Macaristan İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesiyle Türkler’in Balkanlar’daki hâkimiyet süreci de yavaş yavaş sona ermeye başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Duşan Kanunnamesi, II. Meşrutiyet, Bosna, Toprak Meselesi, Osmanlı İmparatorluğu.

‘Issue of Land in Bosnia’ in the History of Economics

Abstract

The issue of land in Bosnia in the study is considered within the time frame from Duşan’s Code until the II. Constitutional Monarchy era. It is seen that the Ottoman Land Regime was successfully applied in the region as a result of the conquest of Bosnia in 1463 by the Ottoman Empire. The Ottoman Empire preserved the old land regime regulated by the

¹ Yrd.Doç.Dr.,Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, anakiboglu@hotmail.com

² Dr., Kocaeli Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, bengudogangun@gmail.com

³ Yrd.Doç.Dr.,Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, Bankacılık ve Finans Bölümü, aberkman@ohu.edu.tr

Dušan's Code in the framework of the state tradition in Bosnia. In the second half of the 16th century, local administrators increased their oppression on the road, and the reaction of the land to the hands of large landowners led to rebellions. Thus, the deterioration process in the soil system started by the II. Constitutional Monarchy and Bosnian continued to be annexed by the Austro-Hungarian Empire. Along with the II. Constitutional Monarchy, Bosnia and Herzegovina was annexed by the Austro-Hungarian Empire, and the Turks' sovereignty in the Balkans gradually began to end.

Keywords: Dušan's Code, II. Constitutional Monarchy, Bosnia, Land Issue, Ottoman Empire.

1. Giriş

Daha önceden Üsküp sancağının temsil ettiği siyasi ve askeri karakol olma unsurunu Bosna toprakları üstlenerek, tarihsel süreçte Osmanlı İmparatorluğu için her zaman önemli olmuştur. Balkanların fethi sonrasında Osmanlı İmparatorluğu Balkanlarda bir sancak oluşturmuştur. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun idari yapısı içinde Bosna sancağı Osmanlı İmparatorluğu'nun batıya doğru ilerlemesinin de en önemli sebebini oluşturmuştur. Sırp Knezi Lazar ve Bosna kralı Tvrtko'nun öncülüğünde toplanan Balkan Devletleri, Bosna'da Osmanlı akıncılarının ortadan kaldırılmasından güç alarak 1388 yılında büyük bir ordu oluşturdular. Bulgar direnişini engelleyen ve bu ittifaka dâhil olmalarını engelleyen I. Murat 1389 yılında bu devletleri Kosova'da büyük bir bozguna uğratmıştır. Bu zaferle Osmanlı İmparatorluğu Sırbistan, Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Bosna Hersek'e doğru ilerleyişini başlatmıştır. Osmanlı Devleti, bu zaferle birlikte Balkanlar'a kesin olarak yerleşmiştir (Emecen, 1992a: 7).

Fatih Sultan Mehmet'in yetkisi altında çalışan ve onunla seferlerine katılan Dursun Bey fetihle ilgili bilgiler aktarırken birtakım vilayetlerin isimlerini de vermektedir. Bunlar Bosna kralı toprakları, Pavlioğulları toprakları, Kovaçoğulları toprakları, Hersek toprakları, Yeleç ve Saray Vilayetleridir. Hersek vilayeti kısa bir süre Bosna sancağından çıkmış, ancak sonra tekrar Hersek topraklarının büyük bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu'na geçerek Hersek vilayeti adı altında Bosna sancağına katılmıştır (Oruç, 2005: 252). Böylece Osmanlı İmparatorluğu artık Bosna'da son sınırına ulaşarak oldukça önemli askeri ve siyasi görevleri de üstlenmiştir.

Fatih Sultan Mehmet kumandasındaki ordu Üsküp yolu ile hareket etmiştir. Vilçitrin şehrine gelindiğinde Bosna kralı Stephan Tomaşevic'in Yayça kalesinde savunma yapacağı haberi alınmıştır. Veziriazam Mahmut Paşa, Tomaşevic'i Kiloc Kalesi'nde kuşattı. Bosna Krallığı'nın başkenti olan Yayça, Fatih Sultan Mehmet tarafından kuşatılmış, su ve yiyecek yokluğundan dolayı teslim olmuştur. Bosna Kralı da yakalanarak Fatih Sultan Mehmet'in emriyle idam edilmiştir (Gnjatović, 2000: 131).

Fatih Sultan Mehmet Yayça ve diğer kalelere asker yerleştirmiş, Bosna Sancak Beyliği'ne Minnet oğlu Mehmed Bey'i tayin etmiştir. Macaristan sınırında olan İzvornik Kalesine'de Mihâl oğlu İskender beyi tayin ederek, İstanbul'a dönmüştür. Bosna'nın işgali Osmanlılar için çok önemlidir. Türklerin Bosna'yı fethetmeleri, Akdeniz'deki varlıklarını güçlendirmiş ve Macaristan'ı tehlikeli duruma düşürmüştür (Uzunçarşılı, 1988: 81).

En büyük idari birimin vilayet olarak tanımlandığı Bosna'da Dursun Bey Bosna'nın dört farklı vilayete ayrıldığını vurgulamakta, Bosna'da fetih zamanına kadar hüküm süren beylerin toprakları olduğundan bahsetmektedir. Osmanlı İmparatorluğu fetih sonrasında Bosna'da karşılıklarına çıkan bu idari dağılıma saygı duymuştur (Oruç, 2005: 255).

Bosna şehrinde yaşayan halk üç sınıfa ayrılmıştır. Fakir sınıf yerinde bırakılmış, zenginler kısmen İstanbul'a nakledilmiştir ve orta sınıf gençleri de esir edilmiş veyahut kısmen orduya alınmıştır. Bosna krallığının fethi üzerine Venedik Cumhuriyetinin Adriyatik sahillerindeki sömürgeleri ile birlikte İtalya dahi Türk tehdidi altına girmiştir (Danişmend 1971: 302). Osmanlı kuvvetleri, Bosna seferinden döndükten sonra Macar kralı, 1463 aralık ayında Bosna'da taarruza geçmiş, Bosna krallığının merkezi olan Yayça ile Sırbistan hududundaki Serebriniçe'yi alıp, İzvornik'i kuşatmıştır. 1464 ilkbaharında Sultan Mehmed Han, 2. Bosna seferine çıktı. Yayça kalesini kuşatan Osmanlı ordusu Yayça'yı geri alamamış, fakat İzvornik'i geri alabilmiştir. 1490 yılında Neretva nehrinin alınması ile Osmanlı ordusu Adriyatik Denizi'ne hâkim olmuştur. Neretva nehri, daha sonra Dubrovnik'den Venedik'e kadar yayılan tuz ticaretinin önemli bir geçiş yolu haline gelmiştir. Yayça kalesi ancak, 1528 senesinde Bosna beyi Gazi Hüsrev bey zamanında geri alınmıştır. Hüsrev bey voyvodalarından Murat Bey, 1536 senesinde Kilis kalesini zapt etmiştir. Banaluka'nın batısındaki Bihke kalesi 1591'de Bosna Beylerbeyi Derviş Hasan Paşa tarafından alınmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 83).

Bu süreç bizlere Bosna'nın uzun dönemler Osmanlı İmparatorluğu idaresinde sınır boyu olması sebebiyle oldukça önemli bir özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Başlangıçta Rumeli beylerbeyliğine bağlı bir sancak olan Bosna stratejik ve askeri önemi sebebiyle Osmanlı İmparatorluğunun yaklaşık 4 asır dikkatli bir politikayla takip ettiği bir ülke olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu Bosna'yı koruyabilmek amacıyla Avusturya ve Venedik ile savaşlara girmek zorunda kalmıştır. Bosna Osmanlı İmparatorluğu idaresi altında en sakin ve rahat dönemini geçirmiştir. İki ülke arasında çeşitli konularda yazılmış eserler ile ilim ve kültür mirası kendilerinden sonraki nesillere Osmanlı idaresinin sona ermeye başladığı 1878 yılına kadar başarıyla aktarılmıştır (Akgündüz, 2003: 116-120).

2. Duşan Kanunnamesi ve Osmanlı Arazi Rejiminin Tatbiki

Sırp İmparatoru Duşan (1332-1355) zamanında tertip edilen kanunnamede, köylü genellikle başkalarının arazisi üzerinde çalışmakta idi. Köylü, imparatora ve toprak sahiplerine 1/3 veya 1/2 oranında öşür benzeri bir vergi vermekte idi. Bu kanunnamede köylü, ortakçılık ve angarya nizamına tabi tutularak beyin topraklarını işletmeye mecbur tutulmakta idi. Bölgede mutlak aile mülkü (Baştına) şeklinde askerî vazifelere bağlı tımarlar (Pronia) mevcut idi. Zamanla kolonların ve ortakçıların çalıştırıldığı ortak mülkler, küçük arazi mülkiyeti ve serbest köylü işletmesi zararına büyümüş ve toprakların büyük bir kısmı kilise ve malikâne sahiplerinin elinde toplanmıştır. Malikâne sahipleri, sarayları ve mahkemeleri ile mahalli birer prens şeklini almıştır (Barkan 1980: 403).

Stefan Duşan, Tuna'dan Adriyatik'e, Adriyatik'ten Ege kıyalarına kadar Sırp İmparatorluğu'nu geniş bir coğrafyaya oturtmuştur. Sırp'ların ve Grekler İmparatoru sıfatı ile Sırbistan'ın idaresini oğlu Uroş'a bırakmıştır (Burr, 1949: 202). İmparatorluğu döneminde idare ve hukukta Bizans'ı örnek almıştır. Duşan yönetiminde Bizans idare ve organları varlıklarını sürdürmüştür. Eski kanunlara göre hayat devam etmiştir (Ostrogorski, 1999: 482). Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar, Kuzey Afrika ve Arap Yarımadası gibi bölgeleri topraklarına dâhil ederken, bu bölgelerde farklı kurumsal yapılar ve kültürler ile karşılaşmıştır. Bu yapıların İmparatorluk yapısına dâhil edilmesi süreci teorik ve pratik merkezileşme arasında bir denge kurulmasını ve merkezi otoritenin oluşumuna yardımcı olurken, mahalli şartlara uyumu da sağlayacak bir mekanizmanın meydana getirilmesini

zorunlu kılmıştır. Birbirine zıt koşulların sağlanmasını gerektiren bu durum sebebiyle merkezi otorite ve mahalli şartlarda farklı eyalet ve farklı sosyo-ekonomik yaşam şekilleri ortaya çıkmıştır (Acun, 2002: 899). Bu sebeple Osmanlı İmparatorluğunun temel mali sistemlerinden biri olarak tanımlanan tımar sisteminin Balkanlarda uygulanan idari sistemi temsil etmesi açısından da ayrı bir öneme sahip olduğu görülmektedir.

Osmanlı işgali sonrasında bütün toprakların devlete ait olduğu prensibinin ilan edilmesi bölgede bir reform niteliğinde olmuştur. Osmanlının tatbik ettiği mirî arazi rejiminde toprak “çift” tabir edilen parçalar olarak köylüye dağıtılmıştır. Bu toprakları miras olarak parçalamak, parça halinde satmak ve kiralamak yasaktır. Devlete ait topraklardan herkes ziraat yapabileceği kadar olan kısmını, ziraat yaptığı müddetçe tasarrufu altında bulundurmıştır. Bu topraklar, ırsî ve daimî bir kiracılık şeklinde işletilmiştir. Muayyen bir vergi karşılığında köylü topraklar üzerinde serbestçe ziraat yapabilmıştır. Beyin tarlalarında angarya suretiyle çalışmak söz konusu değildir. Tımarlı sipahi, devlet namına mirî toprakların kiraya verilmesine ve idaresine nezaret eden, hizmeti mukabili devlete ait vergilerden bir kısmını kendi hesabına toplayan askerî bir memurdu. Feodal beylerle, köylü arasında yüzyıllardır süren toprak davası bu arazi rejimi ile köylü lehine sonlandırılmıştır. Devlet, topraktan azamî bir gelir elde edebilmek için, köylüyü himaye edebilecek tedbirler almaya ve buna uygun arazi sistemini tatbik etmeye mecburdur (Barkan, 1980: 404).

Bosna’da “askeri ikta” biçimindeki arazilere rastlanmamaktadır. Bunun en önemli sebebi Bosna’da adem-i merkeziyetçi eğilimlerin egemen olması olmuştur (Şahin, 2013: 69). Osmanlı fethinden sonra, Hıristiyan çiftlikleri, dönemdeki adı ile Baştinalar aynen muhafaza edilmiştir. Baştina sahipleri Anadolu’da topraklarını ırsî bir aile malı olarak korumuş olan mülk tımar sahipleri ile aynı durumdadırlar. Osmanlıların İslam sahasında olduğu gibi Balkan memleketlerinde de kendilerinden önceki arazi hukukuna riayet ettikleri bir gerçektir (İnalçık 1996: 97). Rumeli bölgesinde bulunan Osmanlı Devleti’ne ait tımarlarda mahalli tesirlerin etkisi olduğu görülmektedir (İnalçık, 1953: 231–242). Çiftlik tipi yerleşim yerlerinin oranı 1489 yılı itibari ile %1 iken, 1530 yılı itibariyle %41 seviyesine ulaşmıştır. Bu yükseliş miri arazi sisteminin aleyhine bir gelişme olarak yorumlanabilir (Yardımcı, 2006: 158).

Slavca asıllı olup “miras” anlamına gelen baştina kelimesi, Osmanlı fethi öncesi önemli bir hizmet karşılığı bir şahsa daimî ve mutlak mülk olarak verilen arazi parçaları için

kullanılmaktaydı. Muhtemelen Bizans döneminde de bu tür arazi parçaları aynı adla mevcuttu. Bosna'daki bu araziler, mutlak mülk statüsünde olduğundan sahibi tarafından satılabilir, terk veya ferağ olunabilirdi. Ayrıca bu topraklara sahip olanlar bütün angarya ve vergilerden muaftırlar. Böyle bir toprağı ele geçirmek, aynı zamanda asalet unvanına sahip olmayı da gerektirmekteydi. Böylece Bosna'da eski soy asaleti yanında genç bir askerî asalet doğmuştur. Bunların isimlerine *Beğ* ünvanı verilmiş, daha küçüklerine ise ağa denilmiştir (Truhelka 1931: 63-64).

Baştina, Osmanlı arazi hukukuna aykırı veya yabancı bir kavram değildi ve bir bakıma padişah temliklerine benzemektedir. Bosna fethedildiğinde burada önemli miktarlara ulaşan baştinalar tımar sistemi içine alınarak sahiplerinin ellerinde bırakılmıştı. Ancak bunlar eskisinden farklı olarak arazilerinde ettikleri mahsulün vergilerini vermekle yükümlü kılınmışlardı. Sırbistan ve Makedonya'da ise baştinalar voynuk statüsündeki gayrimüslimlerin elinde olup eski asalet sınıfı ile ilgisi bulunmamaktaydı (Emecen, 1992b:135).

Bosna Hersek'te baştinalarını muhafaza eden tımar sahipleri, Anadolu'da topraklarını ırsî bir aile malı olarak muhafaza etmiş olan tımar sahipleri ile aynı durumdaydı. Osmanlı devrinde baştina adı altında 2 çeşit arazi kast edilmektedir: 1- Raiyyet baştinası, 2- Askerî hizmet sahiplerine tahsis olunan baştina (Voynuk, akıncı). Raiyyet baştinasının, reâyâ elinde umumi mirî arazi sistemine tabi çift (çiftlik) den bir farkı yoktur. Tek fark, bunların Hıristiyanlar'ın elinde olması ve haraca tabi olmasıdır. Bu baştinalar Müslümanlar'ın eline geçse bile sahibi haraç vergisini ödemeye mecburdu. Voynuk baştinaları ise reâyâ çiftliklerine göre birtakım farklılıklar arz etmektedir. Voynuk baştinalarında haraç ve ispençe ödeme zorunluluğu bulunmamaktadır. Ayrıca voynuk baştinalarının aynı aile içerisinde korunduğu gözlenmiştir. Baştina üzerindeki voynuklara yamak olarak akrabaları yazılabılmış, Baştina sahibinin ölmesi durumunda voynukluk aile üyelerinden birine verilebilmiştir (İnalçık, 1995: 172).

3. Bosna'da Tımar Sisteminin Bozulması

16. yüzyıl boyunca çiftlik sayısındaki önemli artışlar, çiftlik sisteminin mirî arazi sisteminin aleyhine genişlediğini ortaya koymaktadır. Miri arazi sistemindeki bozulmanın önemli göstergelerinden biri de, 17. yüzyılda çiftlik sahiplerinin iktisadî konumları itibarıyla tımarlı sipahilerden daha etkin bir konuma gelmiş olmasıdır (Filipoviç, 1954: 186).

Bosna’da tımar sisteminin bozulmasının diğer bir nedeni, 16. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan “Tekalif-i Şakka” vergileridir. Önceden Bosna’da Müslüman kesim ile Hristiyanların büyük kısmına yaygın olarak vergi muafiyeti uygulanmaktaydı. Vergi muafiyetinden hayvancılık başta olmak üzere belirli hizmet işlerinde çalışanlar da yararlanmaktaydı. Hatta 16. Yüzyılın ikinci yarısı itibari ile belirli şehirlerde yaşayan Yahudi ve Musevilere de muafiyet sağlanmıştır. “Tekalif-i Şakka” vergilerinin uygulanmasıyla birlikte Osmanlıların mahalli yöneticileri reâyâ tarafından evlerinde ağırlandırılır, daha sonra da cebren ve kanunlara aykırı olarak reâyâdan para sızdırırlardı. Bu kişiler seferiye, tüfekçiyan akçesi, peşkeş, hediye, yemeklik gibi bahanelerle reâyâdan gelir elde etmişlerdir. Söz konusu vergiler XVII. yüzyılda artarak devam etmiştir (Suçeska, 1982: 755-758).

Frencyevaç keşiş yurtlarında bulunan Osmanlı belgelerine göre söz konusu vergiler; tüfekçiyan akçesi, kaftan akçesi, şerbet akçesi, zirdave akçesi, kışlak akçesi, yoklama akçesi, teftiş akçesi, post akçesi, mataracı akçesi, şayka bedeli, ziyafet akçesi gibi isimlerle anılmıştır. Reâyâ’nın bir kısmı bu haksız uygulamalar karşısında köylerini terk etmek zorunda kalmıştır. Bu vergiler vergi muafiyetine sahip olan reâyâdan bile tahsil edilmiştir. 1650 yılında Saraybosna’da ve bazı kadılıklarda Müslüman ahali, tüfekçiyan akçesi alınmasına isyan etmiştir (Suçeska, 1982: 758). Bu isyanlar karşısında Osmanlı yönetimi özel bir ferman ile kadılıklara kaynak tahsis etmiş, ancak bu durum bile yerel yöneticilerin vergi uygulamalarından vazgeçmesini engellememiştir (Suçeska, 1982: 761). Benzer anlaşmazlıklar 18. Yüzyılda da sürmüştür.

III. Selim devrinde 18. yüzyılda Mehmet Şerif Efendi Layihasında; fayda ve geliri azalan tımarlarında tavsiyesini ve dirliklerin merkezi hazineye devrini talep etmiştir. Bu mali öneriler gelir ve giderin eşitliğine ve vergilerin toplanmasına bağlıdır. Vergilerin düzgün bir şekilde toplanması için ayanlık müessesesi önerilmiştir. Bu feodal parçalanmayı ifade eden bir ayanlık değildir. Daha sonra Tanzimat’ta da uygulanan yerel güçlerle mali işbirliğini öngörmüştür (Ortaylı, 2001: 39).

19. yüzyılda Osmanlı tarımına genel olarak bakıldığında, toprağın nispi bolluğu, emeğin ise kıt bir faktör olduğu göze çarpmaktadır. Tarımda merkezi otoritenin zayıf, mahalli güçlerin etkili olduğu görülmektedir. 17. ve 18. yüzyıllarda olduğu gibi, bu yüzyılda da halâ küçük

üreticinin etkili olduğu söylenilebilir. Anadolu ve Rumeli’de ekili toprakların % 82’si 60 dönümden küçük işletmeler tarafından işletilmiştir (Güran, 1992: 229).

II. Mahmut Döneminde reform hareketlerine tımar ve zeâmetlerdeki düzenlemelerden başlanmıştır. 1815 yılında Bosna eyaletinde tımar ve zeamet kurallarına uygun olarak hareket edilmesi istenmiştir. Bosna valisi silahtar Ali Paşa kanunsuz uygulamaların önlenmesi için görevlendirilmiştir. Bosna defterhanesinden alınan berat ve tezkereli toprak sahipleri İstanbul’a gelerek senetlerini yenilemeleri istenmiştir. Ali Paşa Bosna eyaletinde tımar ve zeametlerin tanzimi için gayret göstermiştir. Eyaletteki yeniçeri ve sipahilerin muhalefeti yüzünden bu uygulamalar başarısız olmuştur (Gölen, 2002: 123).

19. Yüzyılda tarım yapmaya uygun araziler Müslüman beylere aitti. Hıristiyan reâya bu topraklarda “yarıcılık” yöntemi ile çalışmaktaydı. Bu yöntem 19. Yüzyıla özgün bir uygulama değildir. Osmanlı Devleti Bosna’yı fethettiği dönemde bölgede yarı feodal düzen uygulanmaktaydı. Bölgede bulunan büyük toprak sahiplerinin bir kısmı Müslüman olmuş, Müslüman olmayanlar da Osmanlı yönetimine destek vermişlerdir. Reaya ise uygulamalardan belirli hususlarda şikâyetçi olmuştur. Bu nedenle birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Angarya usulü kesin olarak kaldırılmasa da, reaya angarya zorunluluğu uygulanması engellenmeye çalışılmıştır. 1853 yılında her iki tarafında sorumluluklarını belirleyen 5 yıllık “mukavele senetleri” düzenlenmiştir. Ancak bu düzenlemeden olumlu bir sonuç alınamamıştır. 1857 yılında bu sorunlar ile ilgili İstanbul’da bir komisyon kurularak Bosna Hersek’ten gelen eyalet temsilcileriyle görüşmeler yapılmış ve 3 Ekim 1857 tarihinde “çiftlik nizamnamesi” ilan edilmiştir. Reaya’nın ürettiği ürünün 1/3’ünü çiftlik sahibine verilmesi, angaryanın kaldırılması, çiftlik sahiplerinin çiftçileri sebepsiz yere topraklarından çıkarmasının yasaklanması kararlaştırılmıştır. Çiftlik nizamnamesinin uygulanması Osmanlı yönetimi tarafından denetlenmiştir (Gölen, 2009: 516-517).

Tımarlı sipahilerin yanlış uygulamalarından dolayı 1851 yılında tımar sisteminin kaldırılmasına yönelik düzenlemeler yapılmasına karar verilmiştir. Tımarlı sipahiler, tımar gelirinden 125 kuruş fazla maaş verilerek çeşitli kazalara zaptiye olarak atanmışlardır. Bu dönemde 4000 olması gereken tımar mevcudu 1512’ye düşmüştür. Diğer tımarlar büyük toprak sahiplerinin eline geçerek özel mülk haline dönüştürülmüşlerdir. Osmanlı yönetimi tımar beratına sahip olmayanların tımarına el konulması, berat sahibi olanların ise 3 yıl

boyunca tımarlarına dokunulmamasına karar vermiştir. Devlet tımarların ilgası konusunda Müslüman nüfusun güçsüzleşeceği endişesini taşımış, konuyu karara bağlaması kolay olmamıştır (Gölen, 2002: 128).

19 Mayıs 1869 tarihinde tımar sistemi ile ilgili olarak bazı düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre el konulan tımarlara ait gelirlerin tespit edilerek sahibine tamamen ödenmesine, tımar sahibi öldüğünde tımarın sadece oğluna ve torunlarına verilmesine, tımarlarını terk edenlerin topraklarına el konulmasına ve tımar gelirinin yarısı karşılığı tımar sahibinin emekli edilmesine karar verilmiştir. Bu dönem boyunca devlet toprakların reayanın eline geçmesinden endişe duymuş, toprakların Müslümanların elinde kalması hususuna özen göstermiştir. Osmanlı Devleti yapılan tüm bu yeniliklerin toprak sahipleri ile reayanın tepkisini çekebileceği endişesi ile özenli hareket etmiştir⁴ (Gölen, 2002: 129) .

4. II. Meşrutiyet ve Bosna’da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dönemi

Bosna-Hersek’in Avusturya’ya ilhakı Balkanlarda krize sebep olmuştur. Osmanlı Devleti ve Avusturya aleyhinde gösterilerde bulunmuş, Avusturya malları boykot edilmiştir. İlhak nedeni ile Sırbistan zarar gördüğünü düşünerek Avusturya’ya karşı savaş hazırlıklarına başlamıştır. Avusturya ise bu durum karşısında seferberlik ilan etmeyi gündeme getirmiştir. Almanya’nın müdahalesi ile sorun çözülmüş, 26 Şubat 1909 tarihinde Osmanlı Devleti ve Avusturya arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmada, Avusturya’nın Bosna-Hersek’in ilhakı karşılığı 2,5 milyon sterlin tazminat ödemesi, Osmanlı’nın ise Bosna - Hersek ve Avusturya Yeni Pazar Sancağı’ndaki haklarından vazgeçmesine karar verilmiştir (Akdes, 1990: 148). Avusturya, gümrük duvarlarının % 11 düzeyinden % 15 düzeyine çıkmasını, petrol, sigara gibi maddelerin üzerine vergi eklenmesini ve kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmiştir. Ancak bu imtiyazların kaldırılması için diğer büyük devletlerin de onayına ihtiyaç duyulmuştur (Tokay, 2001: 34).

Avusturya’nın Bosna ve Hersek’e, yerleşmesi durumu emperyalist bir girişim olarak yorumlanmıştır. Bu eyalette yaşayan halkın çoğunluğu Slav olup, Sırpça konuşmaktaydılar. Din ve mezhep yönlerinden Ortodoks, Müslüman ve Katolik olarak örgütlenmişlerdi.

⁴ Karşılaştırmalı bir perspektiften bakıldığında, milliyetçiliğin uzun bir tarihsel gelişim içerisinde ortaya çıktığını ve başlangıç noktasının toprak sınırlarına dayalı olduğunu söyleyebiliriz (Derya, 2015:369).

Avusturya yönetiminde yapılan nüfus sayımına göre halkın 673.000'i Ortodoks, 548.000'i Müslüman, 334.000'i Katolik idi. Büyük toprak sahipleri, ağalar ve beyler Müslüman'dılar. İlk aşamada Avusturya yönetimi eyaletin yönetimi konusunda Müslüman topluluğunun temel alınması gerektiğini düşünmüştür. Ancak sonra halkın Sırplarla olan bağlarını kesmemek için "Bosna Milleti"nden oldukları fikrini aşılama çalışmışlardır. Avusturya'nın Bosna ve Hersek'e yerleşme girişimi etik, siyasi ve ekonomik yönleri olan karmaşık bir durum olarak yorumlanabilir (Tirkoviĥ, 2000: 95). Nitekim bu olay başlangıçta, Avusturya'nın, Avrupa'da Almanya'ya ve İtalya'ya kaptırdığı topraklar sebebiyle azalan itibarını yükseltmek gibi bir etken ile açıklanmaya çalışılmıştır. Avusturya siyasetini Orta Avrupa'dan Balkanlara doğru kaydıran pek çok siyasi unsur da bulunmaktadır. Bu sebeplerin başında Slav tehlikesi, farklı bir ifade ile Sırp ve Rus tehlikesi bulunmaktadır (Karal, 1999: 214).

Osmanlı Devleti'nde 1859 yılında kabul edilen Arazi Kanunnamesini Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da kabul etmiştir. Buna göre reayaya arazi sahibi ile anlaştığı takdirde, kendi işlettiği toprağı satın alabilme hakkı tanınmıştır. 1879-1909 yılları arasındaki 30 yıllık zaman diliminde toplamda 26.221 mülk köylü kesimin kullanımına bırakılmıştır (Darkot, 1997: 728.) 1902 yılında kurulan kooperatiflerde oluşan "Sırp milliyetçiliğı" etkisini bertaraf edebilmek için her kasabada ayrı bir kooperatif kurulması kararlaştırılmıştır. Tarımsal alanda kooperatiflerin kurulması ve köylünün sermaye yetersizliğinin giderilebilmesi için kredi olanaklarının geliştirilmesi gerektiğı düşünölmüştür. Kooperatiflerde tohum ve gübre üretimi, sebze ve meyve istasyonlarının işletilmesi ve tahıl depolama ambarlarının kurulması ile hayvancılığın geliştirilmesi gibi faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu reform çalışmaları tarım üretiminde olumlu sonuçlar verse de köylünün alınan kredileri ödeme konusunda yaşadığı zorluklar, tarımsal üretimde gerilemelere sebep olmuştur (Gonsalves, 1985: 20).

Sonuç

Stefan Duşan, Bosna'da toprak meselesinin hukuki temellerini atan ilk kanunnameyi ilan ettiğinde, kendinden önce bölgede uygulanan Bizans sistemine sadık kalmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in de Bosna fethinden sonra eski toprak nizamına uyması, Duşan'ın hukuki ve iktisadi anlayışı ile paralellik arz etmektedir. Fetih sonrası, Hıristiyan çiftlikleri aynen muhafaza edilerek, Tımar sistemi başarı ile uygulanmıştır. Osmanlılar İslam coğrafyasında

olduğu gibi Hristiyan memleketlerinde de kendilerinden önceki arazi hukukuna riayet etmişlerdir. 16. Yüzyılda çiftlik sahiplerinin sayısındaki artış sonucunda, 17. Yüzyılda çiftlik sahipleri, tımarlı sipahilerden etkin bir konuma gelmişlerdi. Beyler ve Eminler, keyfi vergi uygulamaları ile reaya üzerinde baskı oluşturmuşlardır. Miri Arazi Rejiminin bozulması, reayanın topraklarını terk etmesi sonucunu doğurmuştur.

19.Yüzyılda Osmanlı yönetiminin her fırsatta Bosna halkının menfaatlerini korumak maksadı ile gerçekleştirdiği arazi düzenlemeleri de sonuçsuz kalmıştır. Bu dönemde toprakların beylerin eline geçmesi, reayanın hoşnutsuzluğunu arttırmıştır. Toprak sahipleri ile reaya arasındaki çatışmalar, Bosna'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna devrine kadar sürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını önlemek amacı ile ilan edilen II. Meşrutiyet, Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesi ile Balkanlardaki Türk hâkimiyetinin sona ermesi sürecinin başlangıcı olmuştur.

KAYNAKÇA

- Acun, F. (2002). Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması. *Türkler*, 9, 899-908.
- Akgündüz, M. (2003). "Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek", *DEÜİFD*, Sayı XVIII.
- Barkan Ö. L. (1980), *Malikâne-Divânî Sistemi. Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul, Gözlem Yayınevi.
- Burr, M. (1949). The Code of Stephan Dušan: Tsar and Autocrat of the Serbs and Greeks. *The Slavonic and East European Review*, 198-217.
- Danişmend, İ. H. (1971), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.1, İstanbul, Türkiye Yayınevi.
- Darkot B., (1997), "Bosna", *İslam Ansiklopedisi*, c.1, Eskişehir, MEB Yay: 725-728.
- Čar-Drnda, H. (1988), *From The Past of Yeleç Fortress*, Sarajevu.
- Emecen, F. (1992a), "Balkanlar ve Bosna Tarihi Bakımından Kosova Savaşının Önemi", *Bosna*, İstanbul, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.:*7-15
- Emecen F. (1992b), "Baştina", *İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay: 135-136.
- Filipoviç N. (1954), "Bosna Hersek'te Tımar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler", *İ.Ü.İ.F.M.*, XV, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yay:154-158.

- Derya,H.(2015). “Halkların Yaşamında, Milliyetçiliğin Sağlamış Olduğu Faydalar Ve Yol Açmış Olduğu Refah Kayıpları” Akademik Bakış Dergisi Sayı: 48 Mart – Nisan 2015 Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi.
- Gnjatović, D. E. (2000). The Death Penalty for Clandestine Money in Tsar Dušan’s Code. *Nauka, bezbednost, policija*, 5(2), 107-127.
- Gonsalves, P. (1985) “Habsburg Agricultural Programmes in Bosanska Krajina, 1878-1914” *The Slavonic and East European Review*, Vol. 63, No. 3 (Jul., 1985), pp. 349-371
- Gölen Z. (2002), “Yenileşme Çağında Boşnaklar”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. 14, İstanbul, Yeni Türkiye Yay: 127-132
- Gölen, Z. (2009). “1857-59 Bosna Hersek İsyânı”, *Belleten*, C.LXXIII, Sa.267, Ankara, 465-522.
- Güran, T. (1992), “Zirai Politika ve Ziraatta Gelişmeler”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara, TTK. Yay.
- İnalcık, H. (1953), “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğu’na: XV. Asırda Rumeli’de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri”, 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul, s. 207–248.
- İnalcık, H. (1995), *Fatih Devri üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara, TTK Yayınları.
- İnalcık, H. (1996), “S. Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğu’na”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, Eren Yay.
- Karal, E. Z. (1999), *Osmanlı Tarihi*, c. 9, Ankara, TTK. Yay.
- Kurat, A. N. (1990). *Türkiye ve Rusya* (Vol. 1194). Kültür Bakanlığı.
- Ortaylı, İ. (2001), “Osmanlı’da XVIII. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar”, *Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, c.1, İstanbul, İletişim Yay: 37-42
- Oruç, H. (2005). “15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı”, *OTAM*, Cilt 18, Sayı:18, 249-271.
- Ostrogorski, G. (1999), Çeviren: Fikret İşıltan, *Bizans Devletinin Tarihi*, Ankara, TTK Yay.
- Suçeska, A. (1982), “Bosna Eyaleti’nde Tekâlif-i Şakkâ”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul: 755-762.

Şahin, H. (2013), Osmanlı Tımar Sisteminin Menşei Meselesi, Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:4, Sayı:12, ss: (58-74).

Тіркoвiћ S, C. K. (2000), Old and New Edition of Dušan's Code. In Code of Emperor Stefan Дуљан: Proceedings of the Scientific Conference of October 3, 2000 on the Occasion of 650 Years Since the Adoption (pp. 91-96).

Токay A. G. (2001), "II. Meşrutiyet Dönemi Dış İlişkileri 1908-1914", *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul. Der Yay:33-50.

Truhelka, C. (1931), Çev. Köprülüzade Ahmed, "Bosna'da Arazi Meselesinin Tarihi Esasları", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, İstanbul:43-69.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988), *Osmanlı Tarihi*, C. 2, Ankara, TTK. Yay.

Yardımcı, M.E. (2006). *15. ve 16. Yüzyılda Bir Osmanlı Livası Bosna*, İstanbul: Kitap Yayınevi.